

Noi date despre traducătorul *Hronografului den începutul lumii* (ms. 3517) – toponimele compuse cu termenii *grada* (градъ) și *polis* (πόλις)

Mioara DRAGOMIR*

Key-words: *compound word, linguistic tendency, linguistic argument, philological result*

1. În opinia noastră, argumentată de-a lungul timpului¹, traducerea *Hronograf den începutul lumii* se datorează cărturarului moldovean Nicolae Milescu Spătarul și datează, probabil, din perioada 1658–1661, copia-prototip din ms. 3517 datând după această perioadă și înainte de 1672². În această traducere, realizată în principal după două cronografe grecești³, se întâlnesc curios de multe slavonisme, de la termeni din diverse domenii, la secvențe și texte de diferite dimensiuni. Acest fapt i-a determinat pe unii specialiști (Gh. Ghibănescu, I. Bărbulescu, Istrin, în parte M. Gaster și K. Prächter)⁴ să creadă că traducătorul a folosit, pe lângă cronografe grecești, și intermediare slavone. Iulian Ștefănescu, D. Russo, Paul Cernovodeanu, Gabriel Ștrempel, Doru Mihăescu ș.a. au demonstrat că traducerea a fost realizată în principal după cronografele lui Matheos Kigalas și Dorotheos de Monemvasia⁵. Dar, într-adevăr, slavonismele din *Hronograf* ridică diverse chestiuni care trebuie discutate. Una dintre ele este cea pe care o vom prezenta aici și care nu a fost abordată până acum.

2. Mulți dintre termenii slavoni din *Hronograf* nu s-au păstrat în limbă, dar fac parte din categoria celor care erau folosiți în epocă de oamenii culti, boieri și clerici⁶. În această traducere, însă, se află o particularitate rar întâlnită în epocă, cel

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România.

¹ Vezi Dragomir 2004–2006, idem 2007, idem 2007–2008, idem 2008, idem 2009.

² Vezi Dragomir 2007, capitolul *Repere pentru datarea traducerii Hronografului și a ms. 3517*, p. 18–26.

³ Specialiștii care s-au ocupat de această traducere au vorbit despre influența în *Hronograf* a unor cărți populare care circulau în epocă, precum *Alexandria*.

⁴ Vezi Ștefănescu 1942: 175–186.

⁵ Vezi prezentarea discuției asupra acestei proleme în Dragomir 2007.

⁶ Dintre acestea sunt: *blagocistiv* ‘evlavios, pios’, *bogorazumie* ‘cunoașterea lui Dumnezeu’, *bogopotrivnic* ‘care luptă împotriva lui Dumnezeu; teomah’, *dobrodeateliie* ‘fapta cea bună’, *glavă* ‘capitol’, *grădima* ‘mândrie’, *hodotaițu* ‘mijlocitor’, *inoplemeanet* ‘de alt neam, de altă seminție’, *ispravlenie* ‘îndreptare’, *izreceniie* ‘răspuns; concluzie (a unei autorități)’, *izvolenie* ‘voință’, *izvrăjenie* ‘izgonire’, *mnogopohvalnii* ‘foarte lăudat’, *nedestoino* ‘nevrednic’, *neprealojen* ‘neschimbat’, *nepreastavno* ‘continuu, fără întrerupere’, *nizlojenie* ‘demisie’, *oblastiie* ‘putere’, *obnovlenie* ‘reînnoire’,

puțin în traduceri, dar și în scrieri originale, cum sunt cronicile moldovenești: tendința de a reda toponimele grecești compuse dintr-un nume propriu și termenul πόλις ‘oraș, cetate’, prin aceeași structură compusă, dar cu transpunerea lexemului πόλις în traducere slavonă, adică termenul *grada* (< sl. градъ), după modelul:

Constantinagrada – exprimă toponimul Κωνσταντινούπολης, după κ [τς’] (p. 306), format din substantivul propriu Κωνσταντίνοσ redat în forma slavonă, și substantivul πόλις ‘oraș, cetate’, redat prin градъ: *Și-l încunună cu stema de împărăție patriarhul Calinic Constantinagrada f. 318^v; Și i-au pus nume pre numele împăratului Costantin, adecă Constantinagrada f. 201^f, pasaj în care traduce același toponim grecesc: Ὀνόμασάν την Κωνσταντινούπολιν [σκ’], cf. f. 99^f, f. 227^v, f. 252^v f. 318^v, f. 547^f ș.a.*

Novagrada – redă toponimul Νεαπόλης, format din adjectivul (cu forma de feminin) νέα, redat prin sl. нова și πόλις, redat prin градъ, din secvența (cu acest nume propriu la genitiv) Εὐθύμιος Πτωχοτρόφος Νεαπόλεως [ρςβ’]: *Ethimie, hrănituriul săracilor, de la Novagrada f. 586^f.*

Zlatagrada – transpune toponimul Χρυσόπολης [σςα’] (p. 291), format din substantivul χρύσοσ ‘aur’ redat prin злато și substantivul πόλις ‘oraș’, transpus prin градъ ‘oraș, cetate’: *Să călugări și să feace duhovnic la Zlatagrada, adecă la Scutari f. 294^v.*

Acest tip de toponime se află în diverse contexte în *Hronograf*, iar unele fie sunt glosate prin toponimul încetățenit în epocă (*Andrianagrada, adecă Udriiul; Tiveriiagrada, adecă Varna, Zlatagrada, adecă la Scutari*), fie sunt însoțite de explicații (*i-au dzis pre numele său, adecă Arcadiiagrada; i-au pus numele Elenagrada, pre numele maică-sa, Eleanii; o chema Pombiagrada, carea o au făcut Pombiie împăratu etc.*); inclusiv denumirea binecunoscută a Constantinopolului, *Țarigradul*, apare cu această formă originară:

Împărăți un ginere al său, pre anume Andriian. Acest împărat au făcut Andrianagrada, adecă Udriiul (f. 164^v); Când s-au împlut 9 ai de-mpărăția lui Arcadie, au făcut o cetate foarte mare și frumoasă la Machidonie și i-au dzis pre numele său, adecă Arcadiiagrada (f. 235^f, cf. f. 463^f); Ș-au stătut mâniia lui Dumnădzău de pre cetatea Antiohiei. Și de pre atuncea au pus nume Antiohiei Bojiiagrada [= orașul lui Dumnezeu] (f. 267^v); Ș-au făcut o cetate și i-au pus nume pre numele său, Clavdiiagrada (f. 156^v, cf. f. 461^f); Crâstagrada au fost în 21 scauni și o au pogorât în 26 (f. 461^v); Ș-au înecat mulț oameni la cetate la Thrachiiia, și la Afrodisiia, și la Dionisâiiagrada (f. 277^v); Au făcut acolo o cetate și i-au pus numele

pârvomăcinic ‘primul mucenic’, *popecanie* ‘îngrijire, grijă’, *a posledui* ‘a confrunța, a colaționa’, *pravopreavești* ‘a purta cuvântul’, ‘a vesti’, *preacrasni* ‘preafrumos; foarte frumos’, *preagreșenie* ‘greșeală, păcat’, *preamundru* ‘înțelept’, *preamădrostvie* ‘înțelepciune’, *preapodobni* ‘cuvios’, *predanie* ‘învățătură’, *preneșteanie* ‘mutare, transferare’, *preastâpnic* ‘călcător de lege’, *preavinaniie* ‘pricină de pără’, *prerecanie* ‘contrazicere’, *vă pritceahă* ‘în pilde, în parabole’, *samodârjeț* ‘(suveran) absolut, autocrat’, *sam(o)oblastiie* ‘putere proprie’, *samoizvolenie* ‘singură voie’, *sămotrenie* ‘considerare, atenție; grijă’, *sopriciatnițu* ‘participant’, ‘părtaș’, *slavaslovie* ‘tedeam’, *spaseniie* ‘mântuire’, *tleano* ‘perisabil, care se degradează’, *tvorenie* ‘creație’, *tvoreț* ‘creator’, *ucenie* ‘învățătură’, *uciteli* ‘învățător, dascăl’, *udivlenie* ‘nălucire’, *văsclicnovenie* ‘strigăt, chiot’, *văseadrâjtel* ‘atotstăpânitor’, *văzbraștenie* ‘revenire’, *văzdaanie* ‘restituire’, *znamenie* ‘semn’, *zemmolicinic* ‘măsurător de pământ’, *zvezdovideț* ‘astrolog’.

Elenagrada, pre numele maică-sa, Eleanii (f. 202^v); **Dac-au stătut împărat Alexandru**, s-au potopit împărăția persilor de apăsul lui Alexandru, fecior cu dzisul lui Filip den **Filipagrada** (f. 125^v, cf. f. 462^f, f. 489^v, f. 519^v ș.a.); **Hristagrada**, adecă Cavala (f. 462^f); **Hristiianagrada** (f. 463^f); **I-au pus apoi nume pre numeli împărăteasăi ce-i dzăc Irinagrada** (f. 363^f); **Ioan Novea Iustiniianagrada** (f. 558^v); **Scăpă într-o cetate ce să chema Măcinicagrada** (f. 440^f); **Atunce s-au prăpăditu și o cetate ce o chema Pombiagrada**, carea o au făcut Pombiie împăratu (f. 265^v, cf. f. 462^v); **Au dezgropat svintele moștii a lui Patrofil, episcopul de la Schimthagrada** (f. 211^f); **Și-i pusă numele cetății Efhaitei, Theodoragrada** (f. 439^f); **Tiveriigrada**, adecă Varna (f. 462^v); **Acesta împărat au făcut o cetate cu oraș cu tot și i-au pus numele Traianagrada** (f. 164^f, cf. f. 462^f); **La Tarigrada**, era atunce un vistearnic mare la David (f. 484^f, cf. f. 569^v).

În număr mai mic, în *Hronograf* există și toponime preluate cu structura din cronografele grecești, fără terminația grecească, pe care traducătorul le-a adaptat fonetic diferit în limba română: uneori păstrând pe *i* (*Dióspoli*, *Filipopoli* ș.a.), alteori prescurtând și eliminând și vocala (*Calípol*, *Filipópol* ș.a.), iar redându-l prin *e* și dându-i formă feminină (articulată) (*Filipópolea*, *Neaspolea*, *Sozópolea*). În unele situații forma aceluiași toponim este adaptată în diferite moduri (*Filipópol*, *Filipópolea*, *Filipopoli*; *Sozópolea*, *Sozópol*; *Trípoli*, *Trípol*):

Ágathópol < Ἀγαθόπολις κ (427): **Au adus oameni mult de pre Marea Neagră, de la Ágathópol și de la Mesevri [...]** și le dăruí împărățiai casă în *Tarigrad* f. 480^v.

Calípol < Καλλιούπολις κ (422): **Acesta sultan Murat cu șeasădzăci de mii de oaste turcească ș-au lovit de au luat de la greci Calípolul** (f. 474^f, cf. f. 469^v).

Dióspoli < Διόσπολις κ (417): **Ioan fuseasă făcut o besearecă mai departe încă den Ierusalim, într-o cetate ce să cheamă Dióspoli** (f. 333^v).

Filipópol, *Filipópolea*, *Filipopoli* < Φιλιπούπολις κ (423): **Ș-au mai luat Filipópolul, iarăși cetate minunată și cu venit mare, cu sate multe pre împregiur** (f. 474^f, cf. f. 521^f, f. 591^f); **Acestu împăratu au făcut un orașiu cu cetate, ce să cheamă pre numele său, Filipópolea, ce ieste aproape de Udriiu** (f. 167^v, cf. f. 589^v; *Filipopol* f. 520^f, cf. f. 521^f; *Filipopoli* f. 521^f).

Iliúpol < Ηλιούπολις: **L-au însurat și i-au dat o fată ce o chema Asinetha, fata lui Pentefreiu, preutului de la Iliúpol** (f. 22^v, cf. f. 28^f, f. 181^v, f. 211^f).

Neaspolea < Νεάπολις κ (171): **Ș-au ieșit afară și au luat să margă pre cale spre Neaspolea, pentru să scape denaintea lui Neron** (f. 158^v).

Sozópolea, *Sozópol* < Σωζόπολις: **Pusără pre mitropolitul de Sozópolea patriarhu** (f. 590^v); **Sozópol** (f. 518^f).

Trípoli, *Trípol* < Τρίπολις κ (422): **Luă Chiprosul și cetatea Aradona și Trípolea și toată partea Sării** (f. 473^f, cf. f. 311^v); **Trípol** (f. 434^f, cf. f. 444^v).

3. În filologia românească s-a emis și ipoteza că *Hronograful* ar fi o traducere a mitropolitului Dosoftei al Moldovei. N.A. Ursu, care a încercat să aducă argumente pe care noi le-am combătut⁷ – și, de fapt, am combătut modul în sine în care pune acest filolog problema –, prezintă, între cuvintele care consideră că apar

⁷ Vezi Dragomir 2004–2006, idem 2007, idem 2007–2008, idem 2008, idem 2009.

numai în opera lui Dosoftei, și slavonisme precum *rodoslovie* și *vrăjelniță* (Ursu 2003: 220)⁸.

Chestiunea pe care o prezentăm aici reprezintă, de fapt, un fenomen lingvistic, o tendință clară a traducătorului *Hronografului* de a reda toponimele compuse grecești în discuție prin modalitatea pe care am arătat-o. Dacă Dosoftei ar fi tradus această scriere, ar fi trebuit ca și în alte lucrări traduse de el să întâlnim această tendință. De aceea, pentru a ajunge la un rezultat, am cercetat cronograful *Novă adunare de osebite istorii...*, tradus de mitropolitul moldovean în 1689, în timpul exilului definitiv în Polonia⁹. Această traducere s-a păstrat într-o copie din manuscrisul 3456, realizată în anul 1732¹⁰ de un diac Gavriil. De asemenea, am cercetat și o altă traducere a mitropolitului cărturar, în care apar foarte multe toponime, *Viața și petrecerea svinților* (1682–1684)¹¹.

a. Astfel, în *Novă adunare de osebite istorii...* am întâlnit o singură dată o structură cu lexemul *grada*, în forma *Bojiigrad*, ca dublet sinonimic pe lângă *Theopolis*, într-un context din care redăm întocmai punctuația din copia manuscrisă:

Bojiigrad: Deca scrisără s-au potolit urgie lui Dumnădzău și de atunce s-au chemat Antiohie Thepolis. Bojiigrad. Atuncea dede împăratul și împărăteasa aur mult de noiră cetate Antiohiia (f. 183^v).

Dar în *Novă adunare de osebite istorii...* apar multe, să le spunem „toponime neologice”, cu această structură, în care termenul *polis* este fie păstrat ca atare, cu forma de nominativ (*Arcadiupolis*, *Diospolis*, *Stavropolis*), în forma de acuzativ (*Constantinopolin*, *Hrisopolin*, *Irinopolin*, *Martiropolin*, *Pompiupolin*, *Tripolin*), fie adaptat în diferite feluri sistemului fonetic românesc: cu păstrarea vocalei finale *-i* (*Calliupoli*, *Fillippopoli*, *Neapolii*, *Nicopoli*, *Tripoli*), cu adaptarea într-o formă feminină (*Filippupolie*) sau cu renunțarea atât la consoană, cât și la vocală (*Adranopol*, *Agathopol*, *Caliupol*, *Constantinopol*, *Dionisiupol*, *Iliupol*, *Schithopol*).

Acestea se întâlnesc în contextele:

Adranopol: Acesta au făcut Adranopolul sau Udriiul (f. 92^v).

Agathopol: Ș-au poroncit de-au adus oameni den lume de la Mare Neagră și de la Agathopol (f. 325^v).

Arcadiupolis: S-au întorsu la Arcadiupolis bolnav și veni la Silivrie (f. 236^v).

Caliupol, Calliupoli: Poronci împăratului de Țarigrad să-l treacă ca să nu margă pre la Caliupol (f. 316^f); *S-au mâniat sultan Amurat ș-au mărsu cu 60 de mii de turci ș-au luat Calliupoli, și Fillippopoli, și Udriiul* (f. 321^f).

Constantinopol, Constantinopolin: Mersără în cetate cu împăratul și o blagosloviră să fie stăpână tuturor cetăților și împărăteasă și o numiră Constantinopolin, pre numele ctitoriului (f. 128^f); *Și-l numi împăratul cetatea pre numele său, Constantinopol și novul Râm* (f. 108^v).

Dionisiupol: Au eșit mare la Thrachie 4 mile de au chemat la Dionisiupol [...] mulți oameni (f. 188^v).

⁸ Într-un articol anterior, Ursu 1976, erau aduse ca exemple și *iconoboreț*, *bogoboreț*.

⁹ Vezi Dosoftei 1689.

¹⁰ Vezi Elian 2003: 121, unde este scris și titlul traducerii.

¹¹ Am fișat și citat din Frențiu 2002.

*Diospolis: Feceră o sântă biserică dincole de Ierusalim, într-o cetate ce să cheamă **Diospolis**, pre sânt numele blagoslovitei Dumnădzău Născătoarei (f. 221^f).*

*Ermupolin: ἐρμούπολιν (κ) La **Ermupolinul** Thivaidei era un copaci ce să cheamă persaid (f. 138^v)¹².*

*Filippopolie, Fillippopoli: Acesta au zidit și o // (f. 95^v) și o cetate pre numele său, de să numește **Filippopolie**, aproape de Udrii; S-au mîniat sultan Amurat ș-au mârșu cu 60 de mii de turci ș-au luat Calliupoli și **Fillippopoli** și Udriiul (f. 321^f).*

*Hrisopolin: Și-l adusără pîn' la **Hrisopolin** (f. 243^v); Îl rădicară împărat pre viteazul acesta, pre Nichifor Focan și veni cu oștile la **Hrisopolin**; pe aceeași foaie: Vasilie parachimomenul au podobit catergea ș-au scos la **Hrisopolin** (f. 287^f).*

*Iliupol: În **Iliupol** munciră pre Chiril diaconul (f. 136^v).*

*Îrinopolin: Aceasta împărăteasă au zidit Anhialul și Verrie, ce ieste lîngă Solun, cari au numit **Îrinopolin** (f. 242^f).*

*Martiropolin: Scăpă Scliron cu puține oaste, la **Martiropolin** (f. 291^v).*

*Neapolii: Mărgînd spre **Neapolii**, l-au timpinat Domnul Hristos (f. 88^v).*

*Nicopoli: La **Nicopoli**, în Palestina, era o fîntînă frumoasă de făcea minuni multe (f. 138^v).*

*Pompiupolin: Cetatea **Pompiupolin** s-au despicas și giuătate s-au prăpădit, cu oameni cu tot (f. 182^f).*

*Schithopol: Pre Mitrofan de Efes, pre Patrofie de **Schithopol** și le dede împăratul loc osăbit în curte (f. 123^v).*

*Tripoli, Tripolin: Al 13 an acela Mavias la **Tripolin** fece mare caterge ca să bată Țarigradul (f. 207^v); Au trimis la amira Pinzarah de Tripoli (pe aceeași foaie): Au fugit și-l agiunsără la hranița **Tripolinului** (f. 295^f); Mavie au mârșu de-au luat Chiplul și Aradon și **Tripolin** (f. 320^f).*

b. În *Viața și petreacerea svinților* am întălnit un toponim compus la origine cu termenul градъ, cu formă rusificată:

Novgorod: Prestavleniia sântului Evthimie, arhiepiscopul de Novgorod (300).

Ca și în cronograful pe care l-a tradus, Dosofoi are o altă tendință atunci cînd în original apar aceste toponime. El preia toponimul ca pe un împrumut, cu forma sa grecească, cu termenul *polis*, adaptat în diferite moduri, după cum reiese din exemplele următoare:

*Adrianopol: Acesta svânt era [...] din **Adrianopol**, orașul Paflagonilor (154).*

*Arghiropol: Ș-au făcut și besearică în **Arghiropol** (93).*

*Avgustopol: Acesta svânt măcenic Vichentie, aflându-să în **Avgustopol**, orașul Ispaniai, [...] dempreună cu Ilarie episcopul [...], fură prinși (112); Acesta era [...] din **Avgustopol** pornit (237).*

*Claudiupol: Deaca să știu că-i creștin, îndată-l [...] trimisără în **Claudiupol** (42).*

*Constantinopol: L-au adus și cu alți legați în **Constantinopol** (370).*

¹² În ms. 3517 în acest loc este tradus amplificat astfel: *Iarăș era un pomu în pustii Thivaidei ce făcea multe minuni și ciudease. Și cine cu ce boală merge, în loc să și vindeca. Acel pom să chema persaid f. 214^f. Ca și în alte locuri, aici este o altă interpretare a traducătorului Hronografului. Cuvântul ἐρμούπολιν, literal ‘orașul, (cetatea) pustiului’, scris cu literă mică în κ, dar care este de fapt un toponim, a fost interpretat prin apropiere de ἐρμος adj. ‘pustiul’ și ἐρημος, adj. și subst. ‘pustiul’, astfel încât εἰς την ἐρμούπολιν τῆς Θηβαίδος [ολ’] [230] este tradus în pustii Thivaidei.*

*Deospole, Diospole, Diopol: Dionisii din Tripoli de Finica, iară Romil era ipodiaton la besearica **Deospolei** (308); Stătu întâi episcop în **Diopol** (361); Romil era diacon la besearica **Diospolei** (390).*

*Dissopolin: Iarăși să dusă la **Dissopolin** (de două ori 406).*

*Ermopol, Ermupol: Sântul Aviv din Ermopol (304); Sosând la **Ermupol**, purta și pre svântul într-un car (371).*

*Filippol: Fost-au episcop în **Filippol** (400).*

*Hrisopol: Mearsă la mănăstire, în **Hrisopol** (234).*

*Ierapol, Ieropol: Părintele nostru [...] Averchie, episcopul de **Ierapol** (76); Mărgând cătră **Ierapol** apostolul, învăța de-ntăria pre ceia ce-i urma (118, cf. 286); Mărgând la Halchidon [...], să dusă la **Ierapol** (237).*

*Iliupol: Era o ficioră samareană de la **Iliupol** sau de la Samariia Paliștinei, de la Ieropol (286); Ș-au pus ighemon în **Iliupol** pre un aspru și fără omenie (289).*

*Sevastopol: Aceștia svinți era la împărăția lui Constantin [...], ședzând în mănăstirea ce să chiamă Zovi, lângă **Sevastopol** (47, cf. 162).*

*Elevtheropol, Eleftheropol, Eleitherupol: Iust [...] au fost episcop la **Elevtheropol** (88); Chemă pre episcopul de **Eleftheropol** (214); boiariul cetății **Elefteropolului** (225); Făcând multe iștealenii în Damasc și în **Eleitherupol** [...], fu bătut cu vine de bou (47; Damasc și la 51, cf. 169).*

*Evfirmupoli: Să face săborul [...] la Oxii și **Evfirmupoli** (401).*

*Marchianupol: Ducându-l la **Marchianupol** [...], l-au ars (279).*

*Martiropoli: **Martiropoli** grecește să dzăce „cetatea de măcenici” (270).*

*Nastasiupol: Luă grijea sintei Beseariceii a **Nastasiupolului** (356).*

*Neapoli: Acesta era [...] din cetatea **Neapoli**, eparhiia Palestiniii (401).*

*Nicopoli: Fu pogonit [...] de la orașul sevastianonilor până la **Nicopoli** (190); Svinții 45 de măcenici în **Nicopoli** de Armeniia (422).*

*Odissopol: Stând și ei episcopi [...] Amplie în **Odissopol**, iară Urban în Machedoniia (93).*

*Pentapol: Mearsă în Alexandriia [...] și de-acolea la **Pentapol** (de două ori 359).*

*Schithopol: Manasto era den **Schithopol** (115); Mearse [...] în **Schithopol**, orașul șcheailor, adecă Udriul (422).*

*Theupoli: S-au născut [...] în cetatea cea vestită **Theupoli** (241).*

*Tripolea: Era [...] Dionisii de la **Tripolea** Finichiei (390).*

*Vivliupol: S-au hirotonit episcop în **Vivliupol** (361).*

4. Pentru a vedea care este tendința în epocă în privința structurii analizate, am cercetat cronicile moldovenești (scrise de Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce) și o altă traducere care a stârnit controverse în filologia românească, *Istoriile* lui Herodot (HERODOT, I.), în care apare un mare număr de toponime (unele preluate din limba (neo)greacă)¹³. Toponimele care conțin structura vizată sunt puțin numeroase.

În *Istoriile* lui Herodot apar următoarele exemple și situații:

*Exapolis, Pendapolis < Ἐξάπολις¹⁴: Doriei[i] ceia ce lăcuia acum **Pendapolis**, cari mai nainte să chiema Exapolis (58).*

¹³ După Liviu Onu, cu seria de argumente aduse în ediția HERODOT, I. aceasta este o traducere realizată de Nicolae Milescu Spătarul, iar N.A. Ursu, întâi o consideră traducerea mitropolitului Dosoftei, apoi o traducere a lui Milescu remaniată de mitropolitul Dosoftei (vezi Ursu 2003).

¹⁴ Prezentăm etimologiile după indicele din HERODOT, I.

Iliupoles < Ἡλίου πόλις: *Iaste și o cale de la marea la Iliupoles* (89); *De la Iliupoles*, adică *Cetatea Soarelui, încolo, iaste îngust Misirul* (90).

Pe de o parte apar aceste exemple, pe de altă parte traducătorul – Nicolae Milescu Spătarul în opinia lui Liviu Onu, ale cărui argumente credem că sunt concludente – redă toponimul compus prin traducere:

Cetatea Carchinitenilor < Καρκινίτις (πόλις) (222);

Cetatea Crocodililor < Κροκοδείλων [πόλις] (127);

Cetatea Soarelui < Ἡλίου πόλις (88–90, 108);

Marginea Cetății (calc) ‘Acropole’ < Ακρόπολις: *L-au ispitit să dobândească turnul cel din Marginea Cetății* (275); *Luară Marginea Cetății* (marginile acestea era la toate cetățile tărie, cum iaste Edicula la Țarigrad: acolo să închidea, la nevoie) (276, cf. 373 ș.a.).

În cronicile moldovenești apar și mai puține exemple:

Anapoli, Neapoli: O sumă de bani i-au orândut la crăia lui de la Neapoli (M. COSTIN, L. 194); *Câteva cetăț den Anapli au dat și Neamțul* (I. NECULCE, L. 449).

Calipoli: După ce au dobânditu Helespontul, au trecut la Trația [...] și Calipoli (G. URECHE, L. 62).

Nicopolea: Au ieșitu înainte acei oști la Nicopolea (G. URECHE, L. 62).

5. Prin urmare, în textele cercetate pentru comparație cu *Hronograful*, nu numai că nu există o tendință de folosire a toponimelor compuse cu elementul slavon *grada*, însă toponime de acest tip nici nu se întâlnesc decât cu totul excepțional: unul în cronograful tradus de Dosoftei, și acolo are forma *Bojiigrad*, și altul în *Viața și petrecerea svinților*, cu forma rusească *Novgorod*. Cum se explică, în cazul acesta, fenomenul lingvistic din *Hronograf*, în care traducătorul redă constant compusele grecești cu *polis* prin compuse cu slavonismul *grada*? Slavona era limbă de circulație în Țările Române, folosită în biserică și administrație și în secolul al XVII-lea, iar cărturari precum Ureche, Miron Costin și Neculce cunoșteau slavona și, de asemenea, mitropolitul Dosoftei. Însă această trăsătură, după cum este și firesc, se manifestă diferit în cazul fiecăruia. De asemenea, o explicație este și aceea că unele dintre aceste toponime erau des folosite cu alte denumiri, precum *Udrii* pentru *Αδριανόπολης* sau *Scutari* pentru *Χρυσόπολης*, cum rezultă și din una din glosele amintite: *Andrianagrada, adecă Udriiul*; *Tiveriigrada, adecă Varna, Zlatagrada, adecă la Scutari*.

Foarte probabil, acest fenomen lingvistic din *Hronograf* se datorează, pe de o parte, lecturii unor texte slavone de mai mare întindere, cu specific enciclopedic, de tipul cronografelelor, iar, pe de altă parte, și deprinderii traducătorului de a folosi aceste forme slavone. Noi susținem că numai un laic care a lucrat în administrația curții domnești și avea prilejuri frecvente de a auzi și de a folosi aceste structuri slavone, și mai puțin un cleric, oricât de cult, le-a putut reda în mod firesc, ca atare. Nu contestăm faptul că Dosoftei putea să cunoască acest tip de structură și cu siguranță o cunoștea, cum demonstrează și cele două exemple, chiar dacă au o formă puțin diferită. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că folosirea acestei structuri este rezultatul unei obiceiuri ce se capătă în circumstanțe care determină o folosire îndelungată, atât în scris, cât și oral. Or, Nicolae Milescu Spătarul, din postura sa de

grămătic la curtea lui Gheoghe Ștefan timp de cinci ani (1653–1658)¹⁵, poate mai puțin în alte dregătorii pe care le-a avut, ca cea de spătar (1658–1659) sau de mare spătar (1659–1660)¹⁶ la curtea lui Gheorghe Ghica, a avut un contact direct și cu registrul administrativ al slavonei. Din parcurgerea documentelor aflate în cancelaria domnitorului el s-a putut familiariza cu formele acestor toponime în slavonă. Slujba sa era tocmai aceea de a lucra cu documentele, de a fi sfătuitorul domnului și, desigur, avea ocazii de a auzi și, la rândul său, de a folosi și în conversații structuri de tipul celei din *Hronograf*, discutate aici.

Bibliografie

- Dosoftei 1689: mitropolitul Dosoftei al Moldovei, *Novă adunare de osebite istorii...* ms. 3456 BAR.
- Dragomir 2004–2006: Mioara Dragomir, *O problemă controversată a filologiei românești: cine a tradus Hronograful den începutul lumii?*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară”, t. XLIV–XLVI, București, Editura Academiei, p. 55–74.
- Dragomir 2007: Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii. Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007.
- Dragomir 2007–2008: Mioara Dragomir, *Analiza semantică și etimologică a unor cuvinte din Hronograful den începutul lumii (Ms. 3517). Noi argumente în susținerea paternității lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie literară”, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, București, Editura Academiei, 2009, p. 67–101.
- Dragomir 2008: Mioara Dragomir, *Elementul latin în Hronograful den începutul lumii. Noi argumente în sprijinul paternității lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, Seria Filologie, A. Lingvistică, Tomul XIV, nr. 1, p. 83–110.
- Dragomir 2009: Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul, le traducteur de la Chronique dès le commencement du monde. Nouveaux arguments*, în vol. *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, p. 187–218.
- Elian 2003: Alexandru Elian, *Bizanțul, biserica și cultura românească*, Iași, Editura Trinitas, 2003, articolul *Dosoftei, poet laic*.
- Frențiu 2002: Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682–1686. Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Editura Echinox, 2002.
- Ștefănescu 1942: Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, Biblioteca Revistei istorice române, București, 1942, p. 175–186.
- Ursu 1976: N.A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica”, XI, 1976, nr. 6, p. 4–5.
- Ursu 2003: N.A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea*, Iași, Editura Cronica, 2003.

¹⁵ În DA, s.v. *gramatic*, sensul al doilea, definiția este următoarea: „Scriitor într-o cancelarie publică sau privată, servind în genere și ca secretar ori contabil, logofăt, cf. diac”.

¹⁶ Știm, totuși, că, deși avea demnitatea de spătar, Milescu nu a fost implicat în războaie în mod direct. În august 1659 este trimis cu o mie de oameni în Transilvania, ca să lupte împotriva lui Gheorghe Rackozy, dar nu participă la luptă.

Dicționare

DA: *Dicționarul limbii române*. Serie veche. Tomul II, Partea I, F–I, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, București, 1934.

K: Ματθῆος Κιγάλας, *Νέα σύννοψις διαφόρων ιστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, Veneția, 1650.

HERODOT, I.: Herodot, *Istoriei*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984.

New Information Regarding the Translator of *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517) – Compound Placenames Using the Terms *grada* (градъ) and *polis* (πόλις)

The analysis of the linguistic phenomenon presented in the current paper, which can be found only sporadically in the translations of the Moldavian metropolitan Dosoftei, *Novă adunare de osebite istorii...*, and in *Viața și petreacerea svinților*, where numerous placenames can be found, brings arguments that lead to the conclusion that the translation of *Hronograf den începutul lumii* has not been made by the metropolitan scholar, as it had been previously argued by N.A. Ursu. We have proved, as we have always done throughout the time, that the analyzed structure has been used, as a sort of habit, by one of the secular scholars, who was also a polyglot. In our opinion, the translator is Nicolae Milescu Spătarul.